

"שילוב חרדים" לאחר הקורונה:

תמונת מצב והמלצות מדיניות

גלעד מלאך¹ ורובן גורבט²

א. ההשפעות הכלכליות של הקורונה על המגזר החרדי

וירוס הקורונה יצר את המגפה החמורה ביותר שחווה העולם במאה ה-21 וההתגוננות מפניה הביאה למשבר הכלכלי העולמי הגדול ביותר במאה זו. מדינת ישראל אף היא חוותה בעוצמה רבה את ההיבטים הבריאותיים והכלכליים של המשבר. כך, שיעור המובטלים קפץ בין החודשים פברואר ומרץ מן הנמוך ביותר בתולדות מדינת ישראל לגבוה ביותר בתולדותיה.³ כמו כן, תחזית הצמיחה לשנת 2020 הפכה לשלילית והחוב הלאומי צפוי לגדול בצורה דרמטית.⁴

משבר הקורונה, בדומה למלחמות גדולות טומן בחובו גם פוטנציאל לשינויים טכנולוגיים וחברתיים מואצים. מלחמות העולם הביאו לקידום שוויון זכויות לנשים ולפיתוח מנוע הסילון. בטלטה שחווה העולם בחודשים האחרונים יש פוטנציאל לשינויים עולמיים בתחומים של עבודה מרחוק ומיכון, הרגלי צריכה ובילוי ויחסים בינלאומיים.⁵

אוכלוסיות חלשות מבחינה כלכלית עשויות להיפגע ממשבר בצורה דרמטית יותר. הם נוטות להתרכז בענפי תעסוקה זמניים ופגיעים יותר וכמו כן הן חסרות הון רזרבי ועלולות לפיכך להיכנס אותן לסחרור כלכלי כאשר מקורות ההכנסה שלהן מדלדלים.

מגפת הקורונה פגעה בחברה החרדית באופן קשה יותר מכל חברה אחרת. שיעור הנדבקים החרדים עומד על מעל 50% מכלל החברה בישראל⁶ וגם מספר המתים החרדים גבוה. היקף החולי עשוי להשליך גם על המשבר הכלכלי שהחברה החרדית עשויה לחוות. מצבה הכלכלי של החברה החרדית היה שברירי עוד טרם המשבר ופוטנציאל הפגיעה בה הוא גדול. כך, שיעור המשפחות החרדיות מתחת לקו העוני עמד בשנת 2018 על 42% וההכנסה הממוצעת לנפש מתוקנת נמוכה בקרב חרדים עומדת על 53% בלבד מאשר נפשות במגזר היהודי-לא-חרדי (3,805 שקלים לעומת 7,144 שקלים בהתאמה).⁷ ניתוח ההכנסות של המשפחות החרדיות מעלה ש-62% מן ההכנסה עומד על הכנסה מעבודה, 20% על קצבאות ותמיכות, ועוד 10% על הון, גמל ופנסיות.⁸ שלושת מקורות ההכנסה הללו עשויים להיפגע:

הפיטורין וההוצאה לחל"ת פגעו בייחוד בעובדים שרמת ההכנסה שלהם נמוכה יחסית, עליהם נמנים גם חברי הקהילה החרדית. דוח שירות התעסוקה מראה שהערים החרדיות נמצאות בראש הרשימה של שיעורי האבטלה לחודש מרץ 2020.⁹ יתירה מכך, עליה בשיעור האבטלה בולטת במיוחד בקרב

¹ ראש תוכנית חרדים במכון הישראלי לדמוקרטיה

² ראש תחום חרדים, ג'וינט-תב"ת.

³ [tinyurl.com/y95q3tvp](https://www.tinyurl.com/y95q3tvp)

⁴ <https://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/Pages/06-04-20.aspx>

⁵ דוגמה ביחס ללמידה מרחוק: <https://www.worldbank.org/en/topic/edutech/brief/edtech-covid-19>

⁶ חישוב המחברים על סמך נתוני החולי העדכניים לפי יישובים ל-12.5.2020.

⁷ https://www.clalit.co.il/he/your_health/family/Documents/city125.pdf

⁸ <https://www.idi.org.il/books/29375>

⁹ <https://www.idi.org.il/articles/31399>

⁹ <https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3806191,00.html>

החרדים שיצאו לעבודה מחוץ לגבולות הקהילה, בעוד אלו שנותרו לעבוד בתוך הקהילה בעיקר בתחום החינוך, המשיכו לרוב בעבודתם.¹⁰

הסגר שהוטל על אזורים חרדיים ברחבי הארץ הרע עוד יותר את מצבה של הקהילה החרדית. הקצבאות אמנם לא נפגעו בחודשי הקורונה אך התרומות מהארץ ומחו"ל עשויות להידלדל בשעה שהקהילה החרדית בארה"ב סופרת את מתיה ומצבה הכלכלי נחלש מאוד. היקף ההכנסות מהון ומפנסיה קטן אמנם באופן יחסי בקרב האוכלוסייה החרדית אך גם הוא צפוי להיפגע לאור הירידות בבורסות ובהון של הקרנות. הפגיעה הכלכלית עשויה להיות חדה יותר בקרב משקי בית עם הכנסות לא מדווחות. הכנסתן נפגעה ככל הנראה בחודשי הקורונה בדומה לכלל המשפחות בחודשי הקורונה אך הן לא יזכו לשיפוי מדינתי.

הנזקים הכלכליים של הקורונה אינם מסתכמים רק במשקי הבית החרדיים אלא עשויים לפגוע גם במוסדות שונים בקהילה החרדית. בתי ספר, בייחוד מוסדות פטור, מוכש"ר לבנים וישיבות קטנות, נשענים על תשלומי הורים שחלקם יתקשו לעמוד בגובה התשלומים בשל המשבר הכלכלי. ישיבות וכוללים נשענים על תמיכה מחו"ל, שהיחלשותה תביא לכך שכוללים לא יוכלו לשלם שכר לתלמידיהם מעבר למלגה המדינתית. חלקם אף עלולים להיסגר כתוצאה מכך. הסמינרים מסתמכים על שכר לימוד גבוה מאוד של ההורים שיתקשו לעמוד בו או שיחפשו לבנותיהם מסגרות אלטרנטיביות, זולות יותר. הגמ"חים, עשויים להיחשף לאי עמידה בהחזרים של לווים שלא תגובה בהזרמת הון מחוץ לישראל, ומתוכה ובשל כך נשקפת סכנה לאיתנות הפיננסית שלהם.

יחד עם זאת, יש במשבר הקורונה גם פוטנציאל לשינויים שלטוניים וברוך ישפרו את מצבה הכלכלי של הקהילה החרדית. להלן נסקור את ההשפעות שעשויות להיות לעלייה לגיטימציה ליציאה לעבודה, לחיזוק ההשפעה של מנהיגות מקומית, לקפיצה בשיעורי השימוש באינטרנט ובעבודה/למידה מרחוק ושינויים אפשריים נוספים.

ב. שינויים אפשריים במגזר החרדי בעקבות הקורונה

1. תעסוקה

כמחצית מן הגברים החרדים היו מועסקים לפני משבר הקורונה והרוב המוחלט של אלו מהם שאינם עובדים הינם אברכי כולל. כפי שהראתה עבודה של הכלכלן הראשי, מידת הכדאיות ליציאה לעבודה של גברים חרדים קטנה יותר מאשר גברים שאינם חרדים אך עדיין ישנו יתרון כלכלי ברור ליציאה לעבודה.¹¹ הערך שניתן ללימוד תורה והיוקרה הנלווית אליו הינם בעלי משקל רב בעת קבלת ההחלטה על היציאה לעבודה שבמקרים רבים נובעת מאילוץ כלכלי. במשברי עבר כמו ב-2003 וב-2013 ראינו כניסה של גברים ונשים חרדים לשוק העבודה¹² ומגמה כזו צפויה גם עכשיו בקרב גברים. בקרב נשים חרדיות שהיקף המשרה שלהן בממוצע נמוך מאוד אנו עשויים לראות ניסיון להגדלת המשרה.

תיקוף

בסקר "הקול הישראלי" של המכון הישראלי לדמוקרטיה, 20% מהנשאלים החרדיים השיבו שאחד מבני הזוג במשק הבית מתעתד לצאת לעבודה בעקבות המשבר הכלכלי ו-26% מהנשאלים השיבו שאחד מהם יגדיל את היקף המשרה שלו. בס"ה 42% מן הנשאלים אמרו שצפויה אצלם עלייה בתעסוקה (כניסה, הגדלת משרה או הכשרה מקצועית), ו-28% אמרו שייכנסו למעגל התעסוקה (אחד מבני הזוג יתחיל לעבוד או לעבור הכשרה מקצועית).¹³

¹⁰ <https://www.idi.org.il/articles/31399>

¹¹ https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/article_10122019

¹² <https://tinyurl.com/y96f3v3t>

¹³ <https://www.idi.org.il/articles/31526>

2. פנייה להכשרה מקצועית וללימודים אקדמיים

ההחלטה על פנייה להכשרה מקצועית או אקדמית מחייבת מרווח נשימה כלכלי ותכנון לטווח ארוך של הפרט או משק הבית. תקופת ההכשרה הינה תקופה שבה המצב הכלכלי של התלמיד/סטודנט נפגע בשל הצורך להקדיש את זמנו ללימודים. כל זאת בשעה שהלחץ הכלכלי בעת הזאת עשוי להיות מידי ולפיכך לא לאפשר פנייה להכשרה מקצועית ממושכת. הכשרות מקצועיות שאינן ארוכות יכולות לזכות אפוא לביקוש גבוה אך בהינתן צעדי מדיניות מתאימים גם הכשרות ארוכות יותר ולימודים לתארים אקדמיים יחוו עלייה בביקושים.

תיקוף

10% מן הנשאלים החרדים בסקר "הקול הישראלי" השיבו שהם מתעתדים לפנות להכשרה מקצועית בעקבות הקורונה, היקף נמוך מאשר היציאה לעבודה, אך בלתי מבוטל כלל.¹⁴

3. שימוש באינטרנט

התפשטות הקורונה במגזר החרדי נבעה גם מפערי מידע. העדכונים בדבר מסלולים של חולי קורונה, והראות משרד הבריאות כמו גם החשיפה לעוצמת המחלה ברחבי בעולם הגיעו בייחוד דרך האינטרנט. משפחות חרדיות רבות הרגישו בחיסרון זה. השהייה הממושכת בבתים הראתה גם את היתרונות הכרוכים בשימוש באינטרנט לעבודה או לימוד מרחוק כמו גם ביחס לצריכת מידע חדשותי, קניות אונליין ופעילות פנאי למשפחה. הקפיצה בשיעור משקי הבית המחוברים לאינטרנט איננה זמנית ויתכן שבעקבות הלגיטימציה שזכה החיבור לאינטרנט, אנו צפויים לחוות עלייה נוספת בחודשים הקרובים.

תיקוף

סקר אינטרנטי של חברת קאנטר מדיה שנערך בתחילת אפריל העלה ש-8% מן הגולשים הינם חדשים. כמו כן הוא העלה ש-40% מן הגולשים החרדים צורכים מידע מאתרי החדשות הכלליים ו-25% מהם משתמשים ברשתות החברתיות. שיעור הגולשים שמתמשים לראשונה באינטרנט הביתי לצורכי עבודה עומד על 12% והיקף השימוש בתקופת הקורונה עומד על 5 שעות בממוצע.¹⁵ נתונים אחרים של חברת בזק מעלים ששיעור החרדים המצטרפים לשירותי האינטרנט של החברה עמדו בתקופת הקורונה על 8%, פי שלושה מתקופות רגילות.¹⁶

4. חיזוק המנהיגות המקומית והארגונים הקהילתיים

במהלך המשבר נוכחנו בחיזוק כוחה של המנהיגות הפורמלית המקומית של הקהילה, ויכולת השפעה גדולה של הארגונים הקהילתיים על חוסנה. ארגונים כמו קופות צדקה, מנגנוני תעסוקה פנים-קהילתיים וכן ארגוני ההצלה החרדים, התגלו ככאלו המסוגלים לתקשר עם הקהילה, להפיץ לה מידע ולסייע לה במהלך המשבר.

תיקוף

מחקר השוואתי בין החברה החרדית לזו הערבית בישראל שנערך בעיצומו של המשבר מטעם אוניברסיטת בן גוריון (קלעג', אבו-כף ובראון-לבינסון, 2020), העלה שהחרדים מגלים ציות גבוה לרבנים ומנהיגי הקהילה, ותופסים אותם כדמויות סמכות להעברת מסרים הנוגעים למשבר. כמו כן, נמצא כי העברת מסרים בחברה החרדית מתקבלת באופן מיטבי במדיה הקהילתית המסורתית (עיתונים קהילתיים, רמקולים בשכונות), וכן נדמה שקיים אמון גובר במוסדות הקהילתיים.

5. שינוי ביחס לרשויות המדינה

הציבור החרדי הגיב בצורות שונות להתערבות המדינתית חסרת התקדים באורחות חייו, כולל בענייני דת. היחס בשלב הראשון היה חשדני וספקני, אך לאחר שהתבררה עוצמת

¹⁴ ראו הערה 13.

¹⁵ <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001324652>

¹⁶ <https://www.themarket.com/advertising/.premium-1.8801015>

התפשטות הקורונה במגזר, התנהגות השלטונות, בהם משרד הבריאות, פיקוד העורף ומשטרת ישראל, כולל במקרים של סגר, התקבלה בהבנה בקרב רוב האוכלוסיה החרדית. מנגד, הציבור הקנאי דחה את ההנחיות המדינתיות ולעיתים הגיע לעימות עם הרשויות. קשה להעריך האם להתערבות זו תהיה השפעה לטווח ארוך על היחס לרשויות המדינה ותחושת המעורבות ההדדית עם כלל האוכלוסייה, אך ניתן לשער כי לטווח קצר ההשפעה הינה חיובית.

תיקוף

בסקר הקול הישראלי 39% מן המשיבים סברו שהתערבות צה"ל השפיעה לטובה על היחס אליו, בעוד 14% בלבד טענו שהתערבות זו השפיעה לרעה. 29% סברו שלא היו לצעדים אלו השפעה לטובה או לרעה.¹⁷ יוצא איפה ששיעור גבוה מכלל החרדים סבור שהיתה לצעד זה השפעה חיובית על היחס לצה"ל.

ג. צעדי מדיניות מומלצים

תקופת משבר טומנת בחובה אפשרויות לקידום שינויים שבתקופות שגרה עשויים לקחת זמן ממושך. הצעדים המוצעים להלן נועדו לתת מענה לביקושים צפויים בתחומים שתיארנו לעיל ובכך גם להעצים את תהליך השינוי. השינוי מתבסס על שני עקרונות שמעצבי מדיניות עיצבו ביחס לשילוב חרדים: שיתוף פעולה קהילתי ויצירת מודלים של הצלחה.

שיתוף הפעולה הקהילתי מתבטא באיתור מנהיגים מקומיים, עמותות, או גופים מתוך הקהילה ודרכם להטמיע זינוק מקצועי בזכות שת"פ יעיל. מודל פעולה זה מהווה בסיס להצלחה גם בקרב ציבור חרדי-שמרני. דוגמאות עבר למודל זה ניתן למצוא בתוכניות ח"ן בסמינרים, תוכנית חנוך בישיבות אלטרנטיביות ובתוכנית דרך ארץ שעובדת עם קופות הצדקה.

העיקרון השני הוא יצירת מודלים של הצלחה ושאיפה לתעסוקה איכותית בצד קידום כניסה לתעסוקה. דוגמאות עבר למודל זה הינן תוכניות לשילוב חרדים באקדמיה, תוכנית משפיעים לשירות הציבורי, מובילות למנהיגות נשית תעסוקתית ועוד.

1. תעסוקה:

מרכזי ההכון

מרכזי ההכון צפויים לספוג חלק ניכר מן הביקוש לתעסוקה בזמן הקרוב. הם עשויים לתת את העזרה הראשונית בכמה היבטים: הפניה ראשונית לתעסוקה, אבחון, הפניה להכשרה מקצועית, קורסי יסוד, קידום בתעסוקה ועוד. במידה והביקוש למרכזי ההכון גדל יש להגדיל בהתאם את היקף המענה שנותנים מרכזי ההכון ובמידת הצורך לשנות את מודל התמריצים שלהם בשנה הקרובה. מרכזי ההכון גם יכולים לקדם פעולת הסברה על היתרונות בכניסה לעבודה מוצהרת זאת בייחוד לאור תוצאות הקורונה. הרחבת הפעילות של מרכזי ההכון יכולה לבוא בצד מסע פרסום של פעילותם שעשוי להצליח לאור הרצון והצורך הבווער בכניסה לתעסוקה במגזר.

קופות הצדקה ומוסדות פנים קהילתיים

גורם נוסף שניתן לקדם דרכו שילוב של חרדים בתעסוקה הינו קופות הצדקה והתארגנויות פנים קהילתיים (לרוב חסידיות ובעלי תשובה). בשנים האחרונות הקימו חלק מקופות הצדקה הקהילתיות מחלקות המפנות משפחות לתעסוקה, וניתן לשער שהן יזכו כעת להיקף פנייה רחב מבעבר. ניתן להרחיב את פעילות הגיוינט איתם ולהופכם לגופים המסייעים גם במציאת תעסוקה. היתרון בקופות אלו הוא שהם פונות לקהלים שמרניים שאינם צורכים את כלי השילוב בתעסוקה הרגילים ואינן מגיעות למרכזי ההכון.

2. הכשרה מקצועית/אקדמיה

הכשרה מקצועית

הביקוש למסלולי הכשרה מקצועית צפוי לגדול בשנה הקרובה. עם זאת, בהעדר מקורות מחיה לתלמידים בזמן הלימודים רבים מהם צפויים לעבור הכשרה מקצועית קצרה ביותר שהתשואה עליה בשוק העבודה תהיה נמוכה. מן הצד השני, יתכן ששוק העבודה בשנה הקרובה יהיה רווי במבקשי עבודה ולפיכך השהיית הכניסה לעבודה של מבקשי עבודה חרדים יכולה להיות בעלת ערך. לפיכך יש לשאוף לפתח בוטקאמפים להכשרה מהירה שמעניקים הלוואה או תמיכה כספית לתלמידים כבר בשלב הלימודים, או התחייבות להיות מועסקים בחברה המכשירה.

תמיכה בגברים – הלוואה מותנית

הקושי הכלכלי הגובר והמשבר הכלכלי שצפויים לחוות משפחות רבות, עשוי להביא לרצון בהכשרה מקצועית של גברים רבים, אך ביקוש זה לא ימומש במלואו כאשר הנתמך מאבד בפנייתו ללימודים את קצבת הכולל שלו. יש לבחון דרכים שונות למתן הלוואה מותנית

לאברכים בהיקף שאינו נופל ממלגת הכולל. בדרך זו יוכלו גברים חרדים הפונים להכשרה מקצועית לגשר על תקופת הלימודים שבה כמעט ולא ניתן להשתכר.

עבודה והכשרה מרחוק

בשל מאפייניה של החברה החרדית, הלמידה והעבודה מרחוק עשויה להוות הזדמנות בעבורה. אם בעבר נמנעו רבים מלצאת ללימודים ותעסוקה בשל קשיים מנוכחות פיזית במקומות מעורבים או מגבלות הקשורות בשעות העבודה, הרי שעתה עם השינוי הגדול שחל בכמות החרדים המשתמשים במדיה, נפתחות הזדמנויות חדשות בנושא זה. בהקשר זה מומלץ להגדיל את מספר ההכשרות המקצועיות הייעודיות לציבור החרדי, בדגש על הרחבת גוון מקצועות טכנולוגיים ולמידה מרחוק, וכן לבחון מתן תמריצים למעסיקים המאפשרים עבודה מרחוק ודרך דיגיטל.

מסלולי אקדמיה

המצב הכלכלי הדוחק עשוי להגדיל גם את מספר הפונים ללימודים באקדמיה גם אם בהיקף מצומצם יותר מאשר הכשרה מקצועית בשל זמן הלימודים הממושך. החלטה שהתקבלה לאחרונה במל"ג על הגדלת שיעור החריגים במוסדות הייעודיים לחרדים עשויה להגדיל אף היא את מספר התלמידים. בכדי לתת מענה לביקושים הצפויים על מל"ג לקדם פתיחת מסלולי לימוד חדשים במוסדות השונים. כמו כן לשקול את הרחבת מסלול המלגות לכל הלומדים את המקצועות הנדרשים במשק (קטגוריות א' וב'), בדגש על מסלולי חינוך לגברים. במקביל ניתן להמליץ על הרחבת מסלולים הנבנים בשילוב עם מעסיקים תוך קליטת הסטודנטים בעבודה, וכן קידום פלטפורמת למידה מרחוק וקורסים און ליין.

סמינרים לבנות

הסמינרים לבנות הינם מסלול מבוקש במגזר החרדי שאינו מותאם בצורה מספקת לשוק העבודה. אמנם בשנים האחרונות הוגבלה תמיכת משרד החינוך במספר הבנות שלומדות הוראה והורחבה ההכשרה החלופית (מסלול ח"ן), אך נדרשת רפורמה בתחומי הלימוד ובשיטת הלימוד בסמינרים. הלחץ הכלכלי על ההורים עשוי להוות מנוף על המוסדות לקדם שינויים נדרשים בתמיכה כספית של משרד העבודה. שינויים אלו יכללו הגדלת מספר התלמידות בכל מוסד, הכנסת קורסים של אוניברסיטה פתוחה, הרחבת תחומי הלימוד של המקצועות החלופיים (בעיקר בתחומי הבריאות, ההנדסה והטכנולוגיה) וצמצום הלימודים לתעודה כפולה (בהוראה ובמקצוע נוסף). כמו כן יש לחזק ולהרחיב מסלול קידום מקצועי לבנות שלא דרך הסמינרים.

3. חינוך

ההשפעה של משבר הקורונה על מוסדות הלימוד עשויה להיות ארוכת טווח יותר ולא דווקא כזו הנראית לעין באופן מיידי. אנו סבורים שהלחץ הכלכלי מחד והבנת הצורך בהכשרה טובה, עשויה להביא לקידום יוזמות שיתגמלו על כך בתי ספר ומוסדות.

בתי ספר לבנים בגיל יסודי ותיכון

על המחוז החרדי לקדם תוכנית לימודים מומלצת לבנים בכל שלבי החינוך היסודי המגובים בספרי לימוד מומלצים ובליווי פדגוגי. התמיכה לבתי הספר תהיה הן בהנחה ברכישת הספרים והן בהכשרת המורים לתוכנית המומלצת. התמריץ הטמון לכך לבתי הספר ולהורים עשוי להניע אותם להצטרף לתוכנית זו. כמו כן יש לחזק כלכלית מוסדות חינוך המאפשרים הכנסת מחשבים ולמידה טכנולוגית.

תכנית חנוך הפועלת בג'וינט הביאה לשילובם של מאות צעירים בהכשרות מקצועיות ובתעסוקה תוך כדי לימודיהם בישיבה ולהכשרה לתעסוקה כבר בגיל הישיבה הקטנה. להערכתנו בזמן הקרוב ניתן יהיה להרחיב את תוכנית חנוך למוסדות רבים נוספים.

תיכונים לבנות

בשנים האחרונות ניכרת מגמה של הכנסת לימודים לבחינות בגרות בבתי ספר לבנות. הצורך הכלכלי הדוחק והרצון להעניק לבנות את ההכשרה המקצועית הטובה ביותר, בשיתוף פעולה הדוק עם המנהיגות הקהילתית, עשויות להעניק מוטיבציה לבתי ספר נוספים לעבור למסלול מלא של לימודים לבגרות. יש לקדם מהלך זה באמצעות תמריצים לבתי ספר אלו.

הרחבת מוסדות הממ"ח

מחקר שנעשה על הקמת המוסדות הממלכתיים-חרדיים העלה שרבים מהם עברו למסלול זה בשל מצוקה כלכלית אליה נקלעו.¹⁸ ניתן לצפות למספר רב של מוסדות מן הזרמים המוכשר והפטור שירצו לפנות למסלול זה. יש לרתום את הרשויות המקומיות יחד עם המחוז החרדי לפתח מסלול מעבר שבו מצד אחד מוענקים התמריצים למעבר שכזה ומצד שני המעבר אכן מלווה בשינוי מהותי באופן הניהול, ההוראה והפיקוח של בתי הספר שישתלבו במסלול החדש.

עידוד מעבר לשימוש בטכנולוגיה לצרכים לימודיים שונים

הקפיצה בשימוש באינטרנט במגזר החרדי יכולה לבוא לידי ביטוי גם בהרחבת השימוש בכלים טכנולוגיים בהוראה. כלים שיפותחו על ידי המחוז החרדי יכולים לשמש להשתלמויות של מורים, ליצירת מערכי הוראה ואף לשימוש בכיתה. באופן זה ניתן להגיע גם למורים בבתי ספר שרמת הפיקוח והממשק בין המשרד ובינם הינה נמוכה בדרכים הקונבנציונליות. שימוש במערכת הבלתי פורמלית

4. חברה

אינטרנט

הקפיצה בהיקף השימוש באינטרנט יכולה לקבל ביטויים שונים באופן שבו ניתן לשלב חרדים בתעסוקה. היא יכולה להעצים את השימוש באינטרנט ככלי לשיווק מסלולי השיווק השונים החל ממרכזי ההכוון, דרך שירות בצה"ל/שירות אזרחי, כמו גם הכשרה מקצועית ואקדמית. אפשרויות נוספות הכרוכות בחדירת האינטרנט למגזר הינם יכולת למידה ועבודה מרחוק. למידה מרחוק יכולה להיות רלוונטית לצורך השלמת בגריות ובמידה שהמשק יחווה עלייה בשיעור העובדים מרחוק גם חרדים וחרדיות רבות יוכלו להשתלב במגמה זו. אולם חדירת האינטרנט יכולה להיות רלוונטית להעברת מידע בתחומים רבים נוספים ובהם בריאות, תחבורה, ממשל זמין ועוד.

גיוס לצה"ל

אחת המוטיבציות המרכזיות של הפונים החרדים לצה"ל בגיל מבוגר הינה ההכשרה המקצועית הכרוכה בשירות זה. בעקבות הקורונה זוהתה בצה"ל (לא בקרב חרדים) עלייה במספר החיילים המעוניינים לחתום קבע. בדומה לכך אנו עשויים לראות גם עלייה ברצון של חרדים להיכנס למסלול המקצועי באמצעות שירותם הצבאי. העובדה שהצבא זכה להערכה מחודשת עשויה רק להרחיב את התופעה.

שירות אזרחי

מערך השירות האזרחי החל לפתח לאחרונה פיילוט להכשרה מקצועית כחלק מן השירות האזרחי. הלחץ הכלכלי והתרומה שעשויה להיות למשרת בפן המקצועי ובפרנסה העתידית עשויה להביא לעלייה במספר הפונים לשירות אזרחי. שיווק נכון של מסלולי השירות המקצועיים בצה"ל ושל שירות אזרחי שיש בו הכשרה מקצועית עשוי להעלות את מספר הפונים למסלולים אלה בטווח הנראה לעין.

¹⁸ <https://www.idi.org.il/media/11182/state-haredi-schools-a-new-education-option-for-the-ultra-orthodox.pdf>

מנהיגות אזורית ומקומית

תקופת הקורונה העלתה את החשיבות של הנהגה מקומית במגזר החרדי ואת הכוח של יזמים מקומיים להוביל תהליכים ושינויים בתחומים של בריאות, רווחה ותקשורת. יש לחזק את המסגרות הפועלות להכשרת מנהיגות מקומית שבשל השתייכותה לקהילה יכולה להוביל מיזמים לשילוב בתחומי תעסוקה, חינוך ועוד. יש לפעול גם לחיזוק התשתית הארגונית (Capacity Building) של ארגונים הפועלים בתוך הקהילה ונותנים לה חוסן. כמו כן, יש לסייע בעד ארגונים הפועלים לחיזוק המודעות להתנהלות כלכלית נכונה וטיפול בתחום מיצוי זכויות העובדים.

5. המלצות המדיניות – טבלה מסכמת

התחום	הגורם	ההמלצה
תעסוקה		
	מרכזי הכוון	הרחבת פעילות, שינוי מודל התמריצים ושיווק, פיתוח מודל עבודה מרחוק
	קופות צדקה/גופי הכוון בקהילה	הרחבת פעילות
הכשרה מקצועית/אקדמית		
	הכשרה מקצועית	בוטקמפים, הרחבת אפשרויות של למידה מרחוק
	תמיכה בגברים	הלוואה מותנית לבוגרי כולל
	סמינרים לבנות	עידוד מקצועות נדרשים במשק ולימודים דרך או"פ
	לימודים אקדמיים	פתיחת מסלולים חדשים, הרחבת מסלול המלגות
חינוך		
	בתי ספר לבנים	תוכנית פדגוגית ללימודי יסוד ביסודי, הרחבת תוכנית חנוך לתיכון
	תיכונים לבנות	תמריצים למסלול לבגרות
	ממ"חים	תוכנית למעבר למסלול הממ"ח
	שימוש בטכנולוגיה	הנגשת מידע מקצועי ופדגוגי דרך האינטרנט
אורחות חיים		
	אינטרנט	הנגשת מידע על שילוב חרדים, למידה מרחוק
	שירות צבאי	שיווק מסלולים הכוללים הכשרה מקצועית (שח"ר)
	שירות אזרחי	הרחבת פיילוט שירות הכולל הכשרה מקצועית
	מנהיגות אזורית וארגונים קהילתיים	תמיכה במיזמים הכוללים הכשרת מנהיגות אזורית וחיזוק ארגונים קהילתיים